جکت أبزا کز، نهایت، شوره‌لینی قارماقغه توشره؛

قچقرا قصدی، حراب ایندی یاوز بلطر مینی
آه، خدایم، بو بلادن کم کیلوب یولقور مینی
ایرنه‌کیسن بو فقیرنی شوره‌لیلر تیرگیلر
سین‌جوله‌رسك، سین قوطورغان، سین‌تیلرگانسك‌دیلر.
ئه‌یته‌لر قچقرما تیز سین یاخشیلق برله‌ن طیبل
ای جوله‌ر قصقانغه بلطر قچقرالرمی بویل،»

«شوره‌لی» بزنك خلقنی عصرلردن بیرلی قورقتوب کیلگان بر ملی په‌ری. بو کچکنه قصه‌ده خلقنك ایجادی بولغان بر میف. ایشته شول کچکنه‌گنه نرسه توقایفقه نیقدر ته‌ملی آزق بولا، آنك ایك نفیس بر اثرینی وجودکه کیتره. شونك اوچونك: «اگرده بزده «طرویا» صوغشلری بولسه ایدی، توقایفده بر „ایلیاده“ „میدانغه کیترر ایدی“ دییه‌سی کیله.

توقایفنك خلققه، صاف عوامغه بولغان میل ومحبتی چیکسز ایدی. اول بر یرده خلقنی «شاعر» دیب آتی هم:

والله جاندای کوره‌م مین ایسکیلرنك جرلرن
کوکره‌گمك صاقلیم، ئه‌یتورسك رسولنك طرناغن

دی. آنده شوشی خلققه، خلق ادبیاتینه بولغان محبت هم شوشی شعری قوت أوستینه بر جدیت، علم واجتهاد سویوده بولسه اول خلقنك ینه بیك کوب یه‌شرن خزینه‌لرن تابار، خلقدن بیك کوب نرسه‌لر اقتباس ایته‌ر ایدی. لکن نیندیدر بر شوملی قوت آنی بوتونله‌ی ایکنچی یولغه تارتدی. اول ینه بر شوره‌لی میدانغه کیتره

(5ت.)

آلمادی. بو دور بیگره‌ك ده توقایفنك اوینی، کوله ـ شایارا طورغان وقتی بولدی. ایك مهم کولکی وهجوی اثرلرندن صانالورغه تیوش «پچه‌ن بازاری» هم «اصول قدیمچی» اوشبو دورنك یمشلرندندر. فایده‌در، بر یرده «توقایف اوزینك مهارتینی ایجادده توکل تقلیدده کورسه‌تدی، مرحوم تقلید ایتلمی طورغان بر مقلد ایدی» دیگان ایدم. بو سوزنی بوندن یا کادن ایسکه توشررگه طوغری کیله. اگرده توقایفنك لیر یکالوندن ایك نفیس ومعنی‌لی بولغانلری پوشکین ولیرمونتفدن اقتباس ایکانن، ایسکیره‌ك شعرلری ایسه محمدیه، باقرغان کبیلرکوینه یازلغانلغن هم خلق جرلرینه اوخشاتوب ئه‌لله نیقدر نرسه‌لر چغارغانلغن، نهایت شوره‌لی کبی‌لرنك‌ده خلق قصه‌سندن آلنوون اعتبارغه آلغانده بو حال بیك آچق کورنسه کیره‌ك.

اگرده توقایف پچه‌ن بازارنده طوروبده، بونی یازماسه، تاتار حیاتینك بو جانلی وتیپیچنی بر نقطه‌سندن بزگه بر کورنش بیرمه‌سه، بو آنك مجموعهٔ آثارنده شافتی بر آقلق، آچقلق بولوب طورر ایدی. ایشته «پچه‌ن بازاری» یاخود «یاکی کیسك باش» بو آچقلقنی آرتغی بلن طومالادی.

قازانغه قارا احمد کیله وآغای انینك آنك حقنده‌غی قیل وقالی توقاینك پچه‌ن بازاری حقنده‌غی انطباعاتینه کیك بر ماصهٔ تصویر آچدی. قلمی جدی موضوعلرده‌ده جدیتدن

چیتکه تایا طورغان توقایفقه پچه‌ن بازاری هجو وکولو اوچون غایت مساعد برمیدان ایدی. اول بونده عادتنچه هجوینی تقلید قابینه صالوب اشله‌دی.

کیسک باش، «پچه‌ن بازاری» اوچون بیك هیبت وکیلشلی بر اورنه‌ك بولدی. بو تقلید آنڭ کولکیلگینی تاغی بر قات آرتدردی. شونڭ ایله برابر ایسکی کیسك باشنی بلمه‌گان، بناءعلیه توقاینڭ تقلیدن آڭلاماغانلر نظرنده بو تقلیدنڭ بعض یرلری غرابتلر طودرودن‌ده خالی قالماسه کیره‌ك.

مین اویلیمن‌که، اگر بونده‌ی بر اورنه‌ك بولماسه، توقایف «پچه‌ن بازاری» کبی بر اثر طودرا آلماس ایدی. درست، بونده آنڭ اوزینکی‌ده بیك کوب. لکن آنی خودقه صالوچی، قزدروچی «کیسك باش» ایدی. ایجادی هر وقت تقلید نیگزینه بناءً قیلنغان بوشاعر بونده‌ده تقلید ایته ایته ایجاد قیلدی. بونده کوب نرسه کوچرگه اورن مساعد توگل:

بروقت باردم پچه‌ن بازارینه — آنده مین تابدم آزق‌یازاریمه
ایرته بلن قایناملقده بو بازار — قایده‌باقسه‌ڭ آنده طولغان‌سوداگر،
قایسیسی صاتملقده‌در، قایسی آلا — برسی آلدی شونده برسی آلدانا.

ایشته بونڭ کبیلر «پچه‌ن بازاری»نه «ایسکی کیسك باش» نیگزینه سیبلنگان چن معناسیله یاڭا وآرگینالنی بر «کیسك باش» توسن بیره‌لر. قابان کولن تصویر کبی بعض یرلری ایسه، ایسکی بنانڭ آرخیتیکتوراسنده بولماغان توقاینڭ بوتونله‌ی اوزی یاصاغان قاصونلردر.

بزبونك توقایفنك ۱۹۰۷دن۱۹۱۰غه قدر بولغان عمرینی آیرم بر دور ایتو بره‌ك کورسه‌تدك . توقایفنك حیات ادبیه‌سینی بیك اوك معین دورلرگه آیرو ممکن توگل. شولای بولسه آنك عمری بر توسلیگنه آقمی. باشده اول ـ ئه‌لی یاکا بوسلوب چققان وآغمینه ازومجرا صالماغان بر چیشمه کبی بولغانوبراق، کوبکله‌نوبره‌ك، قایا تابا باراسن بلمه‌گان شیکللیره‌ك بر ره‌وشده آغـا. صوگره بر معین از آلوب شونك بوینچه اوینـاب کولوب، شلطراب آققان چیشمه‌ده‌ی، آغا. لـکن بوده اوزاقته بارمی، آنده عمرینك صوگینه تابا، منصبینه یاقنلاشقان چیشمه‌نك آغووی کبی، بر طومرایوب، موڭلانوب، تیره‌نه‌یوب آغو باشلانا. ایشته بو ۱۹۰۷-۱۹۱۰ دوری آنك شول شلطراب آققان وقتیدر. آنك بودورده‌گی شعرلرن باریسن برگه جییوب بریکون چغارسه‌ق بونلرده امید واوشانچ یاغی کوبره‌ك چغاچق. درست بونده‌ده زارـ موڭلر آز توگل، لـکن شولسی مهمدرکه بو موڭ وامیدسزلـکلر ئه‌لی عمومیراق ودنیادن زارلانوره‌وشنده‌ره‌ك بولوب آنك اوزشخصینه قاراب، اوزینه‌تره‌بره‌ك سویله‌گان شعرلری اچنده بیگره‌ك امید، اوشانچ وحتی غرورسیزله. ئه‌لی اول اوزی حقنده «سین صناسك مین سونه‌من» هم «تله‌و بتدی حاضر مینده تله‌ك صوگره تل‌کارنی» ئه‌یتودن بایتاق یراق.

III

۱۹ نچی یللرده توقایفنڭ روحنده شافتی آلماشنو سیزله. بو آلماشنو آنڭ ئەلل نیچك سونوگه تابا بولغانلغن آڭلاتا. آنڭ اولدهگی امید-زلکاری، یوغاریك ئەیتلگانچه اوز شخصینه عائد توکل، بلکه اطرافدن، محیطدن آلغان بر کوڭلسز تأثردن عبارت بولا ایدی. حاضر ایسه اول اوزینه امید واوشانچی کیموگان توسلی قاری، کوب اورنك اوزینڭ عجزینی سویلی. شونیده ئەیتوب کیتەرگه کیرهككه: بو توقایفنڭ اوزینه قاراش، اوزینڭ اوزینه ایمان درجهسی ایدی، اما بز آنڭ اوز قاراشلرن، اوز اعترافلرن بر یاققه تاشلاب آنڭ شعر تامرینه طوغری اوز غرادسمزنی قویوب قاراسهق آنڭ اثرلرنده شعری صوونو سیزمیمز. آنڭ اوزی حقنده شبهه وامیدسزلك ایله یازدیغی «کوڭل» هم «تردد وشبهه» اسملی شعرلرنك شعر یالقنی چەچرەب طورا. شـولای اوق «مـلی موڭلر»، „کورسەته“، „پیغمبر“ کبی توقایفنڭ شعر تزمهسنده برنچی رهتده بولورغه تیوشلی شعرلریده اوشبو وقت میدانغه کیله. اول حالده بو امیدسزلك نیدن ایدی؟ البته بونی شاعرنڭ سجیهٔ اصلیه وخصوصیت روحیەسنك ازلەرگه کیرەك، بز یوغاریده ئەیتدك: توقایفنڭ اصل خاراکتری «محمدیەدن»، «شاعر وهاتف» کبی لر بلەن اوك بیلگولەنگان ایدی. بو صزلانو، زارلانو آنده هیچ بر وقت بتوب طورمادی. تیك اول بر وقت شاکردلك عالمندن آیرلوب وصوڭغه قـازانغه کیلوب یاڭا دائره

(کروژوك) گه کرگاچ اوزنده بر آلماشنو سیزدی. بو آلماشنو حقیقتاًده مهم ایدی. قازان یه‌شلری آنی بیك خوبلاب قارشی آلدیلر. آڭا شاعرلك تاجی تقدیم ایتدیلر. ملت آنی بر آوزدن تبریك ایته‌رگه باشلادی. البته آنی بو „تقدیم" و«تبریك»لر خوشلاندرا ودردله‌ندره ایدی، البته بونلرغه قارشی بر نرسه بیررگه کیره‌ك ایدی. ذاتاً قازانغه قایتو اوزی شوندی امیدلر بله‌ن، ملتکه خدمتکه درد بله‌ن ایدی. شولای یاڭا ایبده‌شلر یاصاو، یاڭا پلانلر قورو، یاڭا غزته چقارو، الحاصل یاڭاطورمش قزغنی، قزغنی بله‌ن ایکی یل اوتوبده کیتدی. ایندی توقایفقه آرتقه ئه‌یله‌نوب قارارغه وقت یته. اول نی اشله‌گان، حقیقتاً بر «منه!» دیوب کورسه‌تورلك نرقی بارمی! حلق آنی کوته‌ره، آنی اوزینك پوشکینی‌تاغی ئه‌لله‌کمی ایتوب تانی. اول آنی کوته‌ررلك‌می؟ مونه‌بو سؤاللر آنی چنلاب بورچی. اول اوزینه:

«نرسه کوردم بوجهانده، نی بتردم؟.»...

سؤآلن بیره هم:

«هر مینوط میندن تلی دنیا کوڭل یمشلرن
نرسه پشسون. بولسه یالقنسز کوڭل، سونگان کوڭل»

نی ئه‌یتورگه مجبور بولا. آنك دائره فکریه‌سی بیك کیڭ، دنیاغه قاراشی بیك توبدن، لکن شول نسبتده معلومات آز، «آبرازؤانیه مالیوتکاغنه، یوق آنك طوتقان نرسه‌سن قوبتاررلق قولی، یوق آنك اویلاغان وسیزگان نرسه‌سن دلیللر بله‌ن سویله‌رلك تلی، یوق آنك قاراغان نرسه‌سن آرقلی تیشه‌رلك کوزی» ۱)

۱) توقایف‌نڭ اوزی حقنده ئه‌یتکان سوزی. «خلق ادبیاتی» اسملی اثرندن.

بر وقتلر:

«. . . اوزمدن اوط چەچرەر مینم!»

دیبوچی تل حاضر:

«تابدیسەم موضوع یازارغه آبطریم
دیم: بونك مین قای جیردن لەكتریم»

دیوب اوینك عجرن سویلەرگه باشلی.

توقایف اوزینك روحی بلەنـگنه یەشەوچی، «اوز جوافکارندەغنه طیران ایتوچی»، بر شاعر توگل ایدی. اول رُوحاً، قلباً بیك نق، بر جەمعیت اعضاسی بولوب یەشی، آنك غرادسی بیك آرتق حساس بولوب ءەیلەنەسندە بولغان حال وحركتلرنی بیك تیز سیزنه، آنلردن بیك نق متاءثر بولا ایدی.

تاتار عالمندە ۱۹۱۰ـ۱۹۱۱نچی یللردە ۵نچی یل جیلی ایله قابنغان اوطلر سونه، وقتندە بیك نق سیكرنـگان یەشلردە، ضیالیلردە بر سونو، سوورلو حس ایتله، آنك اوستینه بویل بوتون روسیه مسلمانلرینه قاراتاب بولوب طورغان بر بدبخت قارتنك طنچسزلغی، فتنەسی آرقاسندە حكومت بلەن بزنك آراغه ئەلله نیندی بر آڭلاشلماو توشوب ترقی حركتمزگه كوتولمەگان یردن بر ضربه اورولا. بیك آز نرسەدندە متاءثر بولوچی توقایفقه بو حال بیك آغر تاءثیر ایته. اول بو كوڭلسزلـكلردن زارلانوب یازارغه باشلی. بو حاللر آنی اوز طوغروسندەدە امیدسزلـككه توشره. اول سعیدرمیفكه یازغان برخطندە (۱۹۱۱سنه ٤مارت) اوشبو سوزلرنی یازا: «اچم، طشم ایشمی واعوانینه Злоба بلەن طولدی. بوتون كتبخانەلرنی، مطبعەلرنی وگازیتەلرنی یابوب بترسەلر، بو كوندن یاڭا كیوملرمنی جرطوب تـاشلاب، یالان آیاق

چغوب بوگره‌چکه‌ن، کوز الدم قارانغیلاندی. ملی طورمش، ملی حیاتدن واوزمنك خیاللرمدن تمام امید کیسدم. مین بیت سینك شیکللی‌صاق، قویوب قویغان‌پائیتقنه توگل، مین دیپلومات، پالیتیك، اوبشستؤیننی دیپاتل‌ده بیت. مینم‌کوز کوبنی کوره، قولاق کوبنی ایشته...»

توقایفنك ۱۹۱۰نچی یلغی شعرلرینك یکونی اولارق «کوکل یه‌مشلری» اسه‌لی مجه‌وعه‌سی چغا. بونك باشنده‌اوق بیك‌خاراکترنی بولغان «ئوزلگان امید» اسه‌لی شعرقویلغان:

«کوز قارا شمده حاضر اوزگه‌ردی اشیالر توسی
سیزله: اوتدی یه‌ش عه‌رلر، بتدی عه‌رم یارطبسی
نیندی درد بله‌ن قلم صزسه‌مده کاغداوستینه
اوچه‌ی اوّلگی جوله‌ر، صاف، یه‌ش محبت چاتقیسی
ای مقدس، موکلی سازم اویناذك سین نیك بیك‌آز
سین صناسك، مین سونه‌من آیرلابز آخرسی».

شونك آرتندن اوق «تل‌و بتدی» اسه‌لی شعر کیله. آنده شاعر:

«امیدسزمن فقط آفتق دقیقه‌منی کوته‌م‌ایندی،
کوته‌م قاچان تاوش، طنسزغنه برکون بته‌م‌ایندی».

دیوب اکغراشا. آندن صوك «اوکنچ»، „عذابدن صوك“ هم „آچی تجربه آوازی“ کبیلر رِه‌تدن تزلوب کیته. بو آراده توقایف آرتق نچکه‌روب، جدیل‌نوب کیته. آنده حاضر اویناو کولولر یوق، اول:

«کویله‌و تیوش البت آچی حسرت کوبن
کیره‌ك توگل معنی‌سی یوق کولکی اوبن»

دیوب جدینگه دعوت ایته. هم «نصیحت»، «قاتل نفسکه»،

„عەر بولینه کر وچیلرگە"، «اشکه اوندەو» کبی باشندن آیاغینه قدر وعظ ونصیحت بولغان نرسەلر یازا.

عموما فاراغانده ئەلی توقایفده شعری قوتنڭ کیموی سیزلمی. اول درست آرتق یا ڭا بر نرسه ایجاد ایتمی. آڭا امیدیڭ یوق. تیك «بتەم ایندی!» گنەدی. لـکن آنڭ شول «بتەم ایندی» سنده اوزنده بر یا ڭا شعری قوة یالتری.

سزنڭ کوز آلدڭزده کوزگی صالقن جیل ایله یافراقلری قویلوب شەبشەره قالغان موڭلی وحسرتلی آغاچلر تزمی. آنڭ بر وقت یەش ویەشل یافراقلری آستنده صغندروب، ایرکەلەب آصرادیغی قوشچق قایا کرەسن ونی اشلیسن بلمیچه بر بوتاقغه، ئەلی ایکنچی بوتاقغەاوچوب، سیکروب یوری. نهایت بو سویوکلی وطنده اوزینڭ جانینه جلی بیررلك، صغناچق یر تابماغاچ، یالانغاچ بوتاقلرنڭ برسینه اوطوروب بر موڭغنه ناوش ایله صایری. آنڭ صایراوندن بز:

«کوبەی موڭلانسەمده قونوب ملی آغاچلر اوستینه
بارسی قورغان برگنه یوق جانلیسی، یافراقلیسی»

دیگان معنی نی اوقیمز. شول رەوشچه شاعر اوزینی شعرلرنده گاها شوندی بر گولندن آیرلوب اوز وطننده غریب بولغان موڭلی قوش صورتنڭ کورسەته، گاها:

«کوز کونینڭ قشقه قارشی صوڭغی چاغنده
طوکوب بتکان آغاچنڭ یابیالانغاچ بر بوتاغنده
توشەر توشمەس طورادر، صوڭغەقالغان برگنه یافراق
توشه م دیب قالتری جیل صزغروب کیتکان صاین چاق چاق»

دیوب اوزینڭ کوزینی تاغنڭ ئولم وەؤثر برلوحەدەترسیم ایتەدر.

شاعرلرنڭ معنی وفضیلتدن بیگره‌ك حسن وصورتکه مجلوب بولغانلقلارن یوغاریده ئه‌یتوب اوزغان ایدك. شعر اوزی بر مستقل صنعت صانالوب آنده اخلاقی، فلسفی بر غایه کوزه‌تلمه‌گانده بونڭ شولای بولاچاغی طبیعی. اما قایسی بر شاعرلر شعرلرینی بیگره‌ك اوزلرینڭ چیت بر غایه‌لرینه واسطه ایتدروبکنه میدانغه کیتره‌لر. اخلاقیون شعرده طشقی بر ماتورلق اوستینه اچکی بر ماتورلق، یعنی اخلاقی بر معنی‌نی یاصارغه طرشا. فیلاسوف، درویش تاغی شولای آنی اوزنچه بر معنی‌غه قالب ایتدروبکنه طوتا. بزنڭ توقایف تار معنی‌ده، یاخود، اوزتعبیرنچه ئه‌یتسه‌ك، یاصاب قویغان بر شاعر توگل ایدی. شونڭ ایله برابر آنڭ بر اخلاقی نظریه‌سی، فلسفی اعتقادی‌ده یوق ایدی. لکن اخلاقی، اجتماعی، فلسفی مسئله‌لر آنی چنلاب بورچی‌ایدی. شونڭ اوچون اول هیچ بر حال وحادثه‌گه لاقید وغیر شخصیانه قاری آلمی، دنیانڭ باشقه‌لر یانندن شب شماغنه اوزغان حاللری آڭا تورتله‌لر، آنی قوطورتالر، جلاتالر، مسقل ایتدره‌لر، آچولاندرالر ایدی.

طولستوی ومصری کبی فلسفی بر نظریه‌غه یاکه اخلاقی بر مسلککه مالك بولغان بویوکارده بز بو حالنی کورمیمز. آنلرده نق بر اعتقاد معین ومقرر بر نقطهٔنظر بولا. ایندی بوڭا مالك بولغاندن صوڭ آرتق بورچلورغه یول قالمی. آنلر عالمگه بر بیلـگولی قاراش ایله بر معین ازدن بارا بیره‌لر. بر جان طنچلغی ایله آنلر دنیانی بیك ایرکن کوروب، آنڭ آغن قاراسن اوزلرنچه بیك یاخشی

آیروب کورسه‌ته آلالر. آنلرنڭ قاراشلری بیك کیسکن وشونڭ اوچون ابجادلریده پارلاق بولا. سین آنلرنی اوقوغان وقتده اوزگنی بر طومان اچنده آداشوب قالغان توسلی حس ایتمیسڭ. بلکه سینڭ آلدگن نیندی بولسه‌ده بر کعبه کورینه، سین شوگا تابا یوز طوتاسڭ. اما توقایفنی، یعنی اجتماعی واخلاقی مسئله‌لر ایله بورچلوچی توقایفنی اوقوغان وقتده سین طومان اچنده قالوب کعبه‌سندن آداشقان بر کشینڭ زار وموگینی ایشته‌سڭ. البته آداشوچی‌ده بر یولی یغلمی، آنده ئلك بر ازگه توشه‌رگه امید بولا، صوگره آنلر برهم، برهم قرلوب، اوزلوب بته. توقایف‌ده ئلنگره‌ك:

„یوق ئه‌لی میندہ حقیقتکه وصول
ئه‌لله نیك هیچ آیرلا آلمی اوك وصول“

دیوبکنه زارلانا، یعنی «یوق ئه‌لی» دیب کیله‌چکده بولاچاغینه بر امید آگلاتا ایدی. صوگندن:

„قرلدی آلده ایزگی اشکه وعده‌م؛
قارا نغی‌ده کورنمی چونکه کعبه‌م“

دیوب بوتونله‌ی قول سلکدی.

توقایفنڭ ایڭ صوگغی شعر مجموعه‌سی بولغان «جان آزقلاری» نه کوز صالسه‌ق بونده ایندی امیدسزلکنڭ بوتونله‌ی اولوم کوتو واجل چاقرو درجه‌سینه باروب یتکانن کوره‌مز.

„ئه‌یله‌نه بیت اوتمی، بتمی عمری‌ده
جه‌ی کیله اوطار چه‌چوب سین قشلاسه‌ڭ.

قتل نفس ایتسەم خدایدن قورقامن
لەکمی چیر، آوروبدە بولمی ایچمەسەم.»

اما اصل شعریت، شعری قوت سونو بر یافلی طورسون، بو یاقدن آندە ئەلیگی باشلانغان تکامل طوقتالمیچە بارا. بوندە «کوتمەگاندە»، «بوران»، «قازان وقابان آرتی»، «تاتار یەشلری»، «کیچکی تلەك»، «واقسنمیم»، «صاغنور وقتلر»، «منتقد» هم ترجمەلردن «گناه»، «منافققە» و«ارچ حقیقت» کبی شعرلردە توقایفنڭ قوۂ شعریەسی ایك یوغاری نقطەسینە منە.

بو مجموعەدن صوڭغی شعرلری «آڭ»، «مکتب» هم «وقت»دە بولوب آنلرنی بر مجموعە تشکیل ایتە آلمادی. بونلر آراسنلە „خستە خالی“ آنڭ ایڭ صوڭغی زاری دیب ایتورگە باریدر. بوندە شاعرنڭ وقتندە حیات پوسکوروب طورغان قلبندەگی تامرلرنڭ بری‌م، بر‌م اوزلوینی وشونڭ ایلە برابر آقتـق امیدلرینڭ سونووینی سیزەمز. بونلدە توقایف اوزینڭ شخصی زارلرینی عمومی دردلر ایلە برگە قاتشدروب یورتە:

«یوق نجات فکرم چویرسەمدە اوزمدن اوزگەگە
قوزغون اسلام گودەسندە، کعبەسندە پت کورەم»

دیوب دین وملت اوچون قایغرادر.

بو شعرلر یازلغان وقتدە توقایف قاتی خستە بولوب بر آیاغی قبردە دیورلك ایدی ایندی. اوزن اولوم قارشوسنلە کورگاندە، یعنی حیاتینڭ شوندی بر قاراڭغی وقورقنچلی نقطەسندە طورغاندە، آنی هر وقت تأثیرندە طوتوچی اطراف ومحیطدە شوندی اوق قاراڭغی وقورقنچلی مینوطلر کیچرمکلە

ایدی. مهلك ورم میقروبلری آنڭ شعر چیشمه‌سی بولغان یوره‌گنده‌گی آقتق حیات تامرن کیمروب اوزگه‌لەب طورغانئ، یعنی اچنده شونلی بر شخصی جیمرلو، بتو اشی اشل‌نگان وقتده، طشقی یاقده آنڭ منسوب بولدیغی تورك واسلام اعضاسی‌ده اوزینڭ عصرلر‌دنبیرلی مبتلا بولوب کیلدیکی ورم خسته‌لغینڭ قطعی تجربیاتینی چیکمکده ایدی. بونده شاعرنڭ قلبینی میکروبلر صروب آلغانلر، ئه تگنده‌اسلام وتورك‌لکنڭ قلبی بولغان دارالخلافتنی، ئه‌لیگه قدر آنڭ بیك کوب اعضاسینی چرتکان قورتلر ئه‌یل‌ندروب آلغانلر. شونڭ اوچون شاعر اچنده‌گی بوشاقنی قاراڭغیلقنی تصویر ایتکان آراده «فکرن اوزندن اوزگه‌گه»، اطرافقه‌چویروب قاراسه‌ده „نجات“ تابمی.

IV

توقایف تاتار تاریخنده مه‌نگی اونوتلماسلق براسم! کیل‌چك بیك کیڭ. بزنڭ خلققه‌ده، الحمد لله، فیض بابی آچلوب طورا. کیل‌چکده، درد مندنڭ تعبیرنچه „عدمدن‌سیل بولوب آقمقده وذوق حیات کوتمکده بولغان ایل“ اچنئ کوب بو یوکارنی کوته‌مز. توقایفده شونلر ره‌تینه تزل‌چك بر تویه‌در. اول بزگه هیچ بر یاڭا عالم کشف ایتمه‌سون، مستقل بر فکر وفلسفه سویل‌مه‌سون، حتی آنڭ اثرلرنئ خلقمزنڭ، عصرمزنڭ روحن تجسیم ایته‌چك اولمه‌سلك وپارلاق شعری

تمثاللرده بولماسون، بونلر آڭابوبوكار ترجمه‌سینه تزلورگه مانع بولمایه‌چق. آنی آرامزده یه‌شه‌تور اوچون تاتار چه‌ایك ماتور سوزلر سویله‌وی، طوپاس تاتار تلینه شعری توس وادبی قیمت بحش اینووی‌ده یته‌چكدر.

اسماعیل‌بك جنابلرینڭ بوتون تورك عالمینه‌صالدیغی «تل! تل، تل!» آوازی بزنڭ كبی‌خلق اوچون آچقه اوله‌رگه طورغان كشینڭ «ایكمه‌ك! ایكمه‌ك!» دیگان آوازی ایله برابردر. اسماعیل بك روحانی آچلغمزنی كشف ایتوب، تلسز یه‌شه‌رگه ممكن بولمایه‌چقنی آڭلاتدی. بو آنڭ زور هم اونوتلماسلق خدمتی. لكن اول بزگه، روحمزغه بیك‌موافق بولوب بتمه‌گان برغدا (تل) یاصاب تقدیم ایتدی. بز آندن وقتنچه فایده‌لاندق. لكن صوڭندن آنڭ بزگه قیمت‌توشكانلگن، بزنڭ‌اوچون لذتلی وطوقلقلی بولماغانن سیزدك. ڤولغابوینده شوندی بر مساعد هوا ومنبت بر طوفراق بولوب طورغانن آشلقنی قریمدن كیترتورگه آورسندق. یعنی اوزبزنڭ تاتارتلینه یابشدق. شوڭاروح ڭوررگه، شونی ترلتوب‌علم، فكر وضیا اوچون واسطه‌ایته‌رگه، شونڭ‌بله‌ن قورالانورغه قرار بیردك بزگه بو طوغروده بایتاق اعتراض‌لر بولدی. «تاتار تلی اورام تلی اول، بچه‌ن بازاری شیوه‌سی هیچ بر وقت‌ادبی شكلگه‌كرو ممكن توگل» دیدیلر. بوڭاجوابلر بیرله ایدی. لكن آرامزدن بر فصیح شاعر چقوب تاتار تلینی حسیات نفیسه وافكار عالیه‌گه ترجمان بولورلق ادبی‌ومزین بر شكلده كورسه‌ته آلغانچی بو معترضلرغه قطعی بر جواب بیر وممكن توگل ایدی، قصقاسی مسكین تاتارتلی اوزینی حمایه اوچون برشاعركوته ایدی. قاچانكم بوندی برشاعر

کیلوب تاتار تلی خلیطه‌سینی بالچق وقوملردن تازارتوب صاف آلتون حالینه قویسه، بو تاتار تلی منکرلرینه قارشی قوتلی بر معجزه بولاچق، آنلر آنڭ قارشوسنده طوغا ویاکرها باش اییه‌جکلر ایدی. ایشته توقایف تاتار تلینی شوندی آغر کونده قوتقاروچیلرنڭ برنچیلرندن بولوب میدانغه چقدی. دنیاده نیقدر کشیلر بار، تاتار تلینی فقط توقایف شعرلری حرمتینه سویه‌لر، تاتار تلینه کیزه‌نگان نیقدر قوللار، قارشولارنده توقایف دیگان بر قیمانی، کر بپوستنی کوروب کیری توشه‌لر.

بزده تاتار تلینڭ حامیلری، خادملری بایتاقدن بیرلی بار ایدی. بونڭ ایڭ برنچی قهرمانی شبهه‌سز قیوم ناصریدر. لکن بو ذاتنڭ تاتار تلینه خدمتی نیقدر زور بولسون، بونلر نظریات درجه‌سندن آشمادی. آنده تاتار تلن بالعمل توزه‌تورلك ناطقه قوتی بولماغانلقدن آنڭ اثرلرنده تلمز اوزن صوقلانغدرلق بر ره‌وشده کورسه‌ته آلمادی. تاتار تلینڭ ایکنچی حامیسی عیاض اسحاقیده تلمز ینه بیك آز اشله‌ندی. بو ذاتلرنڭ اورنلری تاتار ادبیاتنده، احتمال، ایکنچی مهدی توقایفدن یوغاری بولور. اما تل وبیان قوتی اعتباریله توقایفنڭ اورنی ئه‌لیگه‌قدر کیلگان ادیب وشاعرلرمزنڭ همه‌سینکندن بلنددر.

مینمچه «توقایف کم؟» سؤالینه ایڭ مناسب جواب وشولایوق توقایفقه ایڭ قصقا تعریف: «تاتارچه ایڭ ماتور سوزلر سویله‌وچی» دیگان جمله بولاچقدر. شونڭ اوچون تلمزنڭ قدری کوته‌رلگان صاین توقایف کوته‌رله باراچق، ملی آڭمز، ملی حسمز آرتقان صاین توقایف آڭلانا باراچقدر.

تالانت (استعداد) هر ملتده، هرزمان واورنده کیلورگه ممکن. لکن آنك قوه‌دن فعلـگه چقووی، یه‌ش بیرووی شبهه‌سز محیط بلـه‌ن چیکلـه‌نه. شونك اوچون مدنیتده یوغاری باصقچده طورغان وتاریخده زور رول اویناغان ملتلرده زور استعدادلر زوراش کوره‌لر، اما اونوتلغان، طوگغان خلقنك استعدادلری‌ده طوکوب اونوطلوب قالالر. آنلرنك ئروب صاف چیشمه بولوب آغووینه علم و مدنیت قویاشینك قرن قاراووی مانع بولا. شونك اوچون بعضیلر «اگرده بایرون، مثلا، روس‌شاعری بولسه ایدی، بودرجه مشهور عالم بولا آلماس ایدی هم پوشکین غربی یاوروپاملتلرینك برسینه منسوب بولسه ایدی، اول بو بویوك استعدادی‌ایله تاغنده زور اش کورر ایدی» دیلر. بونك شولای بولاچاغی بیك طبیعی. قوت واستعداد فطرینی‌اورلقنك اچنك یه‌شرلـگان اوسلرو قوتینه اوخشاتورغه ممکن. بزکوره‌مزکه بو قوتنك اش کورووی، یعنی نباتنك نشو ونماسی آنده طوفراق، هوانك حال وخصوصیتینه قاراب اوزگه‌ره. برلوك اورلوق تورلی طوفراق وتورلی هوانك تأثیرنده تورلی درجه‌یه‌ش بیره‌در. شونك کبی شاعرلرنك استعداد فطریسی‌ده اوزینه جیرده قدرت طرفندن بیلـگوله‌نـگان اورنی، ئه‌یله‌نه‌سینه قاراب تورلی درجه‌ده اش میدانغه کیتره‌در.

اگرده ۱۹۰۵ نچی یل جیلی ایسوب هوامز باشقاروب کیتمه‌سه ایدی، احتمال توقایفنك قوهٔ شعریه‌سی بوتونله‌ی معطل قالوریاکه کوب بولسه „اوراملرده گزرکن بن بنا گاه- توقف ئه‌یله‌دم اولدم آگاه“ کبی نرسه‌لر چغارا آلور ایدی